

13. Преображенский И. Отечественная церковь по статистическим данным с 1840-1841 по 1890-1891. / Преображенский И. – СПб., 1891, 765 с. 14 Русское православие / [Под ред. Клибанова] – М.: Политиздат, 1987 г. – 719 с. 15. Свод законов Российской Империи, повелением государя императора Николая I составленный. / СЗРи – Т.1-15. Изд. 1857. 16. Сладкевич Н.Г. Очерки истории общественной мысли в России в конце 50-нач.60-х гг. XIX в. / Сладкевич Н.Г. – Л., 1962, 420 с. 17. Смолич И.К.

история Русской Церкви (1700-1917) / Смолич И.К. – Кн. 8., 1996.; Преображенский И. Обзор деятельности ведомства православного исповедания за время царствования Александра III. / Преображенский И. – СПб., 1901, Знаменский П.В. История русской церкви. / Знаменский П.В. – М., 2000 (переиздание), Рункевич С.Г. Русская церковь в XIX веке. / Рункевич С.Г. – СПб, 1901

Надійшла до редколегії 29.05.09

С. Чолій, асп.

РЕФОРМУВАННЯ МОБІЛІЗАЦІЙНОЇ СИСТЕМИ В АВСТРО-УГОРЩИНІ НАПРИКІНЦІ XIX – НА ПОЧАТКУ XX СТОЛІТТЯ

Досліджено процес реформування мобілізаційної системи в Австро-Угорщині та виділено основні його етапи.

In the article the author describes the main aspects of establishment and development of the Austro-Hungarian conscription system.

Створення Австро-Угорщини 1867 року було спричинене насамперед військовими поразками від італійських та пруських військ кількома роками раніше. Природно, що після врегулювання найгостріших національних протиріч, зусилля керівників монархії були спрямовані насамперед на реформування збройних сил. В загальноєвропейському контексті існування націй-держав досвід творення системи оборони Австро-Угорщиною є унікальним як країни, котра була батьківщиною для більш ніж 9 національних та 7 конфесійних груп населення.

Увага до цієї проблеми зумовлена насамперед неоднозначним її трактуванням в історіографії. Оцінки процесу військових реформ в імперії Габсбургів, зокрема з боку сучасників цих подій, зводились до їх трактування як прямого запозичення пруської призовної системи, котре не дало реальних результатів, тобто часто розглядалися скептично [7, 8, 9]. Загальні праці-огляди Австро-Угорщини надають нам інформацію щодо її законодавства, в тому числі у сфері мобілізації [5, 9]. В той самий час праці з історії збройних сил Австро-Угорщини переважно містять великий масив інформації щодо основних змін у чисельності особового складу, переліки частин військ та родів зброї та іншу статистику, що полегшує прослідковування процесів змін у війську [2, 3, 4, 13, 14].

Водночас варто зазначити, що основним принципом викладу вищезгаданих праць є хронологічний або тематичний (розгляд окремих родів військ або впливу окремих особистостей на збройні сили Австро-Угорщини). Дослідники переважно не виокремлюють змін у мобілізаційній системі впродовж періоду 1867-1918 років та недостатньо глибоко застосовують характерні риси різних його хронологічних відтинків для суцільного аналізу цього п'ятдесятилітнього періоду.

Із загальною концепту праць з військової історії Австро-Угорщини можна виділити працю Дж. Лукаса, котрий чи не єдиний обґрунтовує доцільність періодизації історії збройних сил Австрійської та Австро-Угорської імперій (XVII – початок XX ст.), базуючись на принципі організації армії [27]. Саму ідею періодизації можна використати і для аналізу процесів реформування мобілізаційної системи Австро-Угорщини. Принципом періодизації виступатимуть зміни у підході держави до мобілізації, які можна простежити і на базі статистичної та іншої інформації, котру можна отримати із розглянутої вище літератури.

Дана стаття має на меті проаналізувати заходи з реформування мобілізаційної системи як основи функціонування збройних сил в Австро-Угорщині, виділити основні його етапи та їх фактичне наповнення. В контексті зазначеної теми статті варто також зазначити, що автор, базуючись на ідеї періодизації Дж. Лукаса, але і опонуючи йому, вперше пропонує поділити час існування збройних сил

Австро-Угорщини на три окремі періоди, котрі можна виокремити відповідно до змін у законодавстві Австро-Угорщини. Також на базі архівних фондів під новим кутом зору розглянуто політику Австро-Угорщини щодо формування добровольчих військових корпусів на прикладі добровольчого корпусу водіїв Галичини.

Внаслідок подій 1867 року країна пройшла через значні зміни у адміністративному та, відповідно, військовому устрої. Монолітне тіло Австрійської імперії було поділено на дві основні частини: Австрію та Угорщину. Перша складалася із 14 типових за складом та управлінням провінцій, друга ж була більш монолітною та централізованою в адміністративному відношенні та мала автономну частину (Королівство Хорватія і Славонія) у своєму складі [21, с. 410-421].

Водночас окремі частини монархії перебували на різних рівнях соціального та економічного розвитку: територія Чехії та Моравії славилася своїм високорозвиненим промисловим виробництвом, а східні провінції Галичина, Буковина, Трансільванія були аграрними. Все це в комплексі накладало свій відбиток і на призовий контингент.

Загалом, засновуючись на військовому законодавстві Австро-Угорщини, а також на низці інших факторів мобілізаційної політики, автор пропонує поділити весь час існування збройних сил Австро-Угорщини на три основні періоди. Їхні хронологічні межі, відповідно, є підстави запропонувати наступні: 1867 р. – кінець 70-х років XIX століття; початок 80-х років XIX століття – 1911 р.; 1912 – 1918 рр. В основі такої періодизації лежать насамперед різні редакції закону про військову повинність: від 5 грудня 1868 р., від 2 жовтня 1882 р. та від 5 липня 1912 р.

Зміни кінця 60-х років у військовій сфері полягали насамперед в тому, що стару рекрутську систему комплектування було замінено загальною військовою повинністю (конскрипцією). Як приклад для наслідування було взято пруську ландверну систему, проте її було пристосовано до умов Австро-Угорщини, коли держава не була настільки багатою, щоб забезпечити все придатне до служби населення військовим вишколом [24, р. 29; 12, с. 219]. Також важливим фактором у підготовці військ був високий ступінь безграмотності у окремих регіонах країни, зокрема в аграрних Галичині та Боснії і Герцеговині, що часто ставало на заваді підготовці висококваліфікованих артилеристів, моряків, молодшого командного складу тощо [7, с. 16; 24, р. 32-33].

Перший період реформ пов'язують із іменем ерцгерцога Альбрехта. Зміни полягали у встановленні загальної військової повинності та розподілі військ на дві національні частини – австрійську та угорську. Було створено війська першої лінії (спільна армія), ландвер (війська другої лінії), резерв навчених рекрутів та ландштурм (запасні частини). Дійсна служба у війську тривала 3 роки. Правова діяльність окремих частин

війська регулювалися окремими законами. Так, угорський ландвер (гонвед) та ландштурм закликався до служби згідно до закону від 6 грудня 1868 року, ландвер Тиролю і Форальбергу (заселені переважно німцями провінції на кордоні зі Швейцарією та Італією, які були відомі своєю лояльністю до Габсбургів) – згідно до законів від 19 грудня 1870 р. та від 14 травня 1874 р., ландштурм Тиролю – згідно до закону від 19 грудня 1870 р. Військовослужбовці, призвані на службу, переходили почергово в загальну армію або її запас, після 7 років в запасі – в ландвер та його запас, а потім – аналогічним чином у ландштурм [9, с. 6-24].

Щорічний призов на дійсну службу становив близько 90 тис. чол. (станом на 1870 р.) і постійно збільшувався [23, с. 82].

Другий період реформування збройних сил Австро-Угорщини започаткований Шефом генерального штабу графом фон Беком. Він полягав у реальному поширенні військової служби на все населення та перетворенні ландверу у повноцінні збройні сили першої лінії, котрі могли б замінити або доповнити загальну армію. Також передбачалось перетворити ландштурм в збройні сили другої та третьої ліній. Особи, які не могли проходити службу з чітко визначених в законі причин, мусили сплачувати військовий податок та зараховувалися до ерзац-резерву [27, р. 5-12].

Тепер ландвер отримував військовослужбовців напряму із призовних дільниць та був прирівняний за принципом комплектування до загальної армії. Також практично всі категорії чоловічого населення мали щорічно залучатися до військових зборів та тренувань для збереження кваліфікації. Переважно це були тренування впродовж 2-4 тижнів під час загальноімперських маневрів влітку-восени кожного року [10, с. 90, дод. 1; 19, арк. 3-4; 20, арк. 3].

Але невелика чисельність регулярної армії та нестача матеріальних ресурсів призвела до того, що багато чоловіків так і залишалися ненавченими аж до їх списання зі служби та проходили службу лише на папері. Також надзвичайно велика кількість рекрутів відсіювалась з різних причин (низький зріст, за станом здоров'я тощо) [23, с. 83].

На окупованій території Боснії і Герцеговини, де була запроваджена цивільна та військова адміністрація Габсбургів, на місцеве населення була також поширена загальна військова повинність. Реформи регулювались змінами до чинного законодавства: вже згадуваним законом про загальний військовий обов'язок від 2 жовтня 1882 р., законом про військовий податок в Австрії і Угорщині від 13 червня 1880 р., законом про військову повинність у Боснії та Герцеговині від 24 жовтня 1881 р., законом про австрійський ландвер від 24 травня 1883 р. [23, с. 1-39].

Плани генерала Бека передбачали значне збільшення кількості війська – зростання числа піхотних полків від 80 до 102, додаткове формування 15 драгунських полків та великої кількості артилерійських частин. Загалом в результаті реформ мало постати 60 піхотних та 12 кавалерійських дивізій, близько однієї чверті котрих належали до ландверу. Останні мали виступати в ролі резервних частин для військ першої лінії [27, р. 21-24]. Проте ціла низка причин, і зокрема перебої з фінансуванням та обструкція окремих національних груп у парламенті, призвели до того, що на 1914 рік були наявними всього 49 піхотних та 11 кавалерійських дивізій [25, р. 4-6]. Загалом до 1911 року щорічний рекрутський контингент зріс до 126 тис. чол., що склало менш ніж 0,25% всього населення імперії [28, с. 6].

З 1912 року розпочинається третій етап реформ у збройних силах. Він полягав у зменшенні терміну дійсної служби з трьох до двох років. Цей захід мав на меті значно збільшити кількість дійсно навчених військовій справі громадян та чисельність резерву на випадок мобілізації [6, с. 97]. Архівні документи, опрацьовані та залучені автором, свідчать про те, що перші проекти такої реформи з'явилися ще на початку XX століття і мотивувались насамперед скороченням державних видатків [2, с. 2; 18, арк. 3, 9].

Згідно до даних австрійської преси початку XX століття, також існували проекти подальшої уніфікації збройних сил імперії. До 1917-1918 рр. планувалося також значно збільшити (до 250 тис. чол.) призовний контингент та перейти до більшого рівня охоплення населення військовим обов'язком [11, с. 1-6; 6, с. 96-98]. Реальних результатів ці заходи не дали через скорий початок першої світової війни.

Не зважаючи на це та на позицію окремих дослідників [7, 27, 28], автор пропонує виділити у існуванні збройних сил Австро-Угорщини третій період. Його нижня хронологічна межа окреслена новою редакцією закону про військовий обов'язок від 5 липня 1912 року. Верхня – 28 жовтня 1918 року – час виходу Австро-Угорщини з війни. На користь цієї тези свідчить наповненість цього періоду величезною кількістю змін у підходах до мобілізації, структури збройних сил, технологічних новацій, котрі мали місце впродовж першої світової війни [25, 26].

Запровадження загальної військової повинності та її поширення на все населення імперії викликало потребу обліку чоловічого населення. Впродовж всього часу існування Австро-Угорщини до війська призивали переважно чоловіків віком 20-23 років (1-3 вікові класи). За окремих умов могли залучатися і молодші (як добровольці) або старші чоловіки (за недобору). До проходження служби чоловікам було заборонено одружуватися під загрозою високих штрафів. [5, с. 18-27] За умов мобілізації до війська мали вступати чоловіки віком 21-42 років. Під час першої світової війни вікові межі мобілізації були розширені до 18-55 років [1, с. 20-21].

Окремому обліку підлягали люди професійних категорій. Ускладнення структури армії та збільшення її чисельності значно збільшило потребу в особах з професійною підготовкою. Загалом до 1914 року до цієї категорії було віднесено ковалів, візників, кондукторів, працівників пошти та телеграфу, водіїв, механіків, теслярів, інженерів, архітекторів, будівельників, лікарів та ветеринарів, фармацевтів, коновалів, різників, держслужбовців, духовних осіб та вчителів [15, арк. 31 та ін.].

У Австро-Угорщині також існувала своєрідна система використання коней, яка полягала у тому, що держава проводила навчання кінських ресурсів так само, як і людських. Мобілізація коней регулювалась законом від 16 квітня 1873 р. Час від часу військові частини закупляли собі коней, об'їжджали та навчали їх, після чого передавали у довгострокову аренду цивільним. Після 5-6 років користування кінь переходив у власність арендаря, але за умов мобілізації всі такі коні переходили у власність держави аж до кінця війни. Таким чином разом із створенням резерву навчених солдатів, створювався резерв навчених коней. Одночасно всі інші (цивільні) коні імперії підлягали окремому обліку та медичним перевіркам (ремонту) [23, с. 114-126].

XX століття принесло із собою значний технічний прогрес у галузі засобів пересування, хоча більшість перевезень на периферії традиційно проводилася на возах, котрі також підлягали мобілізації та ревізіціям у мирний та військовий час [22, с. 252].

Для контролю над автомобілями та мотоциклами впродовж першого десятиліття XX століття було ініці-

йовано створення "Добровольчого корпусу водіїв". Фахівці-водії, таким чином, задовго до початку війни перебували на особливому обліку та мобілізувалися для навчань та маневрів разом із своїми транспортними засобами. За умов мобілізації всі такі засоби переходили до розпорядження військової влади [16, арк. 28-85; 17, арк. 8-63]. Створення такого корпусу – типовий приклад політики Австро-Угорщини щодо залучення окремих категорій або груп населення, особливо цінних Відню, до військової служби. Стає зрозумілим, що ще до початку першої світової війни центральний уряд використовував добровольців для формування окремих частин військ. Ця політика була продовжена і під час війни за національним принципом (Польські легіони, легіон Українських січових стрільців тощо).

Таким чином, підсумовуючи вищесказане, можна прийти до того висновку, що реформування збройних сил в Австро-Угорщині було насамперед пов'язане із внесенням змін до системи мобілізації необхідних для війни ресурсів, насамперед людських. Автор, засновуючись на статистичних та архівних даних, виділяє в процесі реформ три основні етапи, чого раніше не було здійснено в історіографії. Цей поділ засновується на докорінних змінах у військовому законодавстві, пов'язаних із поступовим розширенням призовного контингенту та його глибшою спеціалізацією.

Австро-Угорщина використала як підґрунтя для військових реформ пруську ландверну систему, проте пристосувала її для власних специфічних умов – полінаціональності, безграмотності великої частини населення, неоднорідності в розвитку різних провінцій монархії тощо. Водночас було запроваджено кілька передових як на свій час заходів – окремий облік професійних категорій населення та засобів пересування, конскрипція коней, залучення добровольців до служби в окремих частинах військ.

Основним завданням таких реформ було максимальне охоплення конскрипцією всього чоловічого населення імперії. Мобілізаційні реформи виступили в ролі об'єднавчого фактора у внутрішній політиці Австро-Угорщини, хоча вони і не досягли своєї абсолютної мети – максимального охоплення населення імперії військовим обов'язком.

1. Андрусишин Б. Україна в роки першої світової війни. // Перша світова війна і слов'янські народи: Матеріали міжнарод. наук. конф., К., 1998.
2. Вооруженные силы Австро-Венгрии. Ч. I: Организация, мобилизация и состав вооруженных сил. По данным к 1 января 1912 года. – СПт.: Военная Типография, 1912.
3. Вооруженные силы Австро-Венгрии. Ч. II: Боевая подготовка армии. По данным к 1 декабря 1912 года. – СПт.: Военная Типография, 1912.
4. Вооруженные силы Австро-Венгрии: Дислокационная карта и высшие начальники. 1913. – К., 1913.
5. Глюкмань К. Австро-Венгерская армия. / Пер. с нем. – К., 1910.
6. История первой мировой войны. В 2 т.: т. 1. – М., 1975.
7. Меддерс Н. Заметки об австрийской армии: по официальным источникам и путевым запискам. – СПт., 1891.
8. Откровенное слово об Австро-Венгерской армии в сравнении с германской армией. – К.: Типография Окружного Штаба, 1891.
9. Руммхальс А. Ф. Австро-Венгрия. Отдель II: Вооруженные силы. – СПт., 1876.
10. Сведения из области военного дела за границей: извлечены из иностранной периодической печати офицерами Варшавского Военного Округа. – Варшава: Типография Окружного Штаба. – 1908. – №13.
11. Сведения об Австро-Венгерской армии. – К.: Типография Штаба Киевского Военного Округа. – 1913. – №8.
12. Тейлор А. Дж. П. Габсбургская монархия 1809-1918. – Львів, 2002.
13. Устройство вооруженных сил Австро-Венгрии. Часть I: Организация войск. Раздел I: Пехота, Кавалерия, Артиллерия с заведениями артиллерийского ведомства и инженерные войска с их заведениями. / Сост. Новицкий. – К.: Типография Окружного Штаба, 1898.
14. Устройство вооруженных сил Австро-Венгрии. Часть I: Организация войск. Раздел II: Обозные войска и заведения, Санитарные войска, Военно-врачебные и аптечные заведения и организация добровольной помощи раненым и больным в военное время, Военно-продовольственное ведомство и интендантские учреждения, охранительные войска и Личный состав государственного конно-заводства. / Сост. Новицкий. – К.: Типография Окружного Штаба, 1898.
15. Центральний Державний Історичний Архів Львова (далі – ЦДІАЛ), ф. 146, оп 4, спр 3359. Циркуляри та розпорядження – матеріали про проведення підготовчих робіт до мобілізації на випадок війни. Т. 3. 16. ЦДІАЛ, ф. 146, оп 4, спр 3368. – Циркуляри та розпорядження – матеріали про проведення підготовчих робіт до мобілізації на випадок війни. Т. 12. 17. ЦДІАЛ, ф. 146, оп 4, спр 3369. – Циркуляри та розпорядження – матеріали про проведення підготовчих робіт до мобілізації на випадок війни. Т. 13. 18. ЦДІАЛ, ф. 146, оп 4, спр 5850. – Інтерполяція депутата Галицького крайового сейму Шміда в Австрійський парламент про заміну трирічної військової служби на дворічну. 19. ЦДІАЛ, ф. 146, оп 54, спр 168. – Оглядова таблиця проведення маневрів Краківським корпусом на 1901 і 1903 рр. 20. ЦДІАЛ, ф. 146, оп 54, спр 170. – Оглядова таблиця проведення маневрів Перемишльським корпусом на 1901 р. 21. Цольнер Е. Історія Австрії. – Львів, 2001.
22. Шмидь. Справочная книга по тактике Австро-Венгерской армии. – К.: Типография Штаба Военного Округа, 1911.
23. Щербовъ-Нефедовичъ П. О. Австро-Венгрия. Отдель II: Вооруженные силы. Часть 1. – СПт., 1885.
24. A History of the peace conference of Paris. Vol. IV. – London, 1921.
25. Jung P., Pavlovic D. The Austro-Hungarian forces in World War I (1): 1914-1916. – Oxford, 2003.
26. Jung P., Pavlovic D. The Austro-Hungarian forces in World War I (2): 1916-1918. – Oxford, 2003.
27. Lukas J. Fighting Troops of the Austro-Hungarian Army 1868-1914. – New York, 1987.
28. Nowakowski T. Armia Austro-Węgierska: 1908-1918. – Warszawa, 1992.

Надійшла до редколегії 01.06.09

К. Шіцина, асп.

ЕЛЕМЕНТИ ПОПУЛІЗМУ ТА ПРОПАГАНДИ В СУСПІЛЬНО-ПОЛІТИЧНІЙ ДІЯЛЬНОСТІ ЛУЦІЯ КОРНЕЛІЯ СУЛЛИ

У статті розглядаються найбільш показові прояви популізму в політичній практиці римського диктатора Луція Корнелія Сулли. Автор робить висновки стосовно впливу сулланської пропаганди на свідомість та поведінку різних соціальних категорій *populus romanus*.

The article deals with the most demonstrative examples of the populism in the political practice of the roman dictator Lucius Cornelius Sulla. Author comes to the conclusion about the influence of Sulla's propaganda to the consciousness and behavior of the different social categories of *populus romanus*.

Останнім часом у вітчизняній науковій літературі все більш помітним стає залучення до загальноєвропейської тенденції поглибленого вивчення культурно-антропологічних портретів в історії людства. Історія життя кожної людини є унікальною, тим більше, якщо це історія життя видатної персоналії, яка своєю діяльністю зробила внесок у розвиток європейської спільноти. В нашому дослідженні ми не будемо детально характеризувати весь життєвий шлях такої непересічної особистості, як Луцій Корнелій Сулла, а приділимо більше уваги тим моментам, які в сучасній історіографії залишаються в тіні загальновідомих подій. Незначні, на перший погляд, приклади можуть допомогти зрозуміти краще загальну мотивацію вчинків диктатора, його цілі та засоби їх досягнення. З цієї

метою, основними завданнями дослідження було визначено: порівняльний аналіз прикладів застосування пропаганди в суспільно-політичній діяльності Сулли, а також висвітлення непрямих популістських методів, засвідчених у джерельній базі.

Із зазначеної проблематики сучасними науковцями було розглянуто наступні моменти. В публікації Б. Фрайєра наведено характеристику сулланської нумізматичної пропаганди в період 83-82 рр. до Р. Х., [20, с. 585, 598–599, 602], а також наголошено на маніпулюванні італіками шляхом гарантування визнання за ними їх громадянських прав [20, с. 597, 603]. У статті Є. Ремеджа досліджено епіграфічні свідчення пропагандистської діяльності Сулли [24, с. 93–121]. Серед сучасних